

TOIMINNALLISEN TIETOTEORIAN KLASSIKKO

JOHN DEWEY: Pyrkimys varmuuteen. Tutkimus tiedon ja toiminnan suhteesta. Gaudeamus, 1999. Suomentanut Pentti Määttänen. (Alkuteos The Quest for Certainty: A Study of the Relation of Knowledge and Action ilmestyi 1929.)

Suomalaisen lukijan ulottuvilla ei vielä ole likimainkaan riittävästi angloamerikkalaisen filosofian merkkiteoksia. Sen sijaan eurooppalaisten, varsinkin ranskalaisten, nykyajatelijoiden kirjoitusten käännöksiä esimerkiksi Gaudeamus on viime vuosina uuterrasti julkaissut. Useimmat filosofiat kiinnostuneet lukijat tietenkin osaavat hyvin englantia ja voivat helposti tutustua brittiläisten ja yhdysvaltalaisen filosofien tuotantoon alkukielellä. Silti painava moderni klassikko, kuten John Deweyn (1859–1952) *Pyrkimys varmuuteen*, on helpompi ottaa käteen, jos joku on siirtänyt sen käsiterakennelman lukijan äidinkielelle. Deweyn teosta on pidetty 1900-luvun ajattelulle yhtä tärkeänä kuin sen kanssa samalla vuosikymmenellä ilmestyneitä Wittgensteinin *Tractatusta* ja Heideggerin *Sein und Zeitia*,¹ joten kirjan suomenno on mitä tervetullein.

Käsillä oleva käännös, joka on muun muassa mielen filosofian ja taiteen filosofian tutkijana tunnetun Pentti Määttäsen sujuvaa työtä, on sekä kääntäjältä että kustantajalta tärkeä kontribuutio suomenkieliseen filosofiaan erityisesti siksi, ettei amerikkalaisen pragmatismien edustajia ole aikaisemmin juurikaan suomennettu. Meillä lähinnä kasvatustajattelijana tunnetun Deweyn teos *Koulu ja yhteiskunta* ilmestyi suomeksi 1957, ja hänen varhaisemman prag-

matistikollegansa William Jamesin 1900-luvun alussa julkaisemista teoksista on käännetty *Pragmatismi* (1913) ja *Uskonnollinen kokemus* (1981). Pragmatismien isähahmon Charles Peircen jättiläismäisestä mutta hajanaisesta tuotannosta on suomennettu vain joitakin artikkeleita. Suomalaisista filosoifeista Deweya ovat tähän mennessä käsitelleet vain harvat: J.E. Salomaa hyökkäsi 1920-luvulla ankarasti deweylaista pragmatismia vastaan, mutta Oiva Ketonen osoitti 1950- ja 1960-luvuilla enemmän ymmärrystä Deweyn naturalistiselle todellisuuskäsitykselle.² Kuvaavaa on, että vaikka *Pyrkimys varmuuteen* voidaan nähdä naturalistisen tietoteorian varhaisena muotoiluna – esimerkiksi myöhemmän epistemologisen naturalismin isä W.V. Quine viittaa hyväksyvästi Deweyn näkemyksiin – Markus Lammennannan muutama vuosi sitten ilmestyneessä naturalistisesti virittyneessä tietoteorian oppikirjassa³ ei juuri Deweya käsitellä.

Suomalaisen pragmatismireseption ohuus olisi antanut aihetta liittää nyt arvioitavana olevaan teokseen laaja esipuhe, jossa olisi selvitelty Deweyn asemaa länsimaisen filosofian historiassa yleensä sekä naturalismin ja pragmatismien historiassa erityisesti. Miksei näin tärkeästä teoksesta ole voitu julkaista kunnollista, kommentoitua käännöstä, esimerkiksi 1990-luvulla ilmestyneiden Kantin ja Spinozan teosten suomennosten tapaan? Määttäsen tarjoamassa neljän sivun mittaisessa “Saateeksi”-tekstissä ei juuri puhuta Deweyn muusta (hyvin laajasta) tuotannosta eikä siten paikanneta *Pyrkimys varmuuteen* -kirjaa kirjoittajansa teosten kokonaisuudessa.

Etenkin Deweyn myöhäistuotannon muut merkittävät julkaisut, kuten *Experience and Nature* (1925), *Art as Experience* (1934), *Logic: The Theory of Inquiry* (1938) ja *Reconstruction in Philosophy* (1948), olisivat ansainneet tulla mainituiksi.⁴ Myös Deweyn suhteet Peirceen ja Jamesiin jäävät lyhyiden toteamusten varaan. Esimerkiksi sitä, miten Dewey kehitteli pragmatismia “varsin erilaiselta pohjalta kuin James” (8), ei saatesanoissa lainkaan eksplikoida.

Tämä ei tosin ole ainoastaan Määttäsen syytä. Dewey itsekin ei kovin selvästi määrittele pragmatismiaan eikä juuri suhteuta näkemystään Peirceen ja Jamesin filosofioihin.⁵ Hän tosin viittaa Peirceen ja Jamesiin alaviitteessä sivulla 102 (ja muutamassa muussakin kohdassa), mutta toteaa käyttävänsä “[p]ragmatismiin liittyvien epämääräisyyksien vuoksi” ilmaisua “operationaalinen ajattelu”. Mielestäni niin alkutekstin kuin suomennoksenkin lukijan on hieman vaikea nähdä kirjan koko merkitystä tunteematta jo etukäteen jonkin verran pragmatismien traditiota. Joka tapauksessa suomennos tavoittaa Deweyn terminologian ja perusnäkemysten varsin hyvin, ja useimmiten kääntäjä on pyrkinyt sanomaan asiansa oikeasti suomeksi akateemisen jargonin sijaan: olisi esimerkiksi turhaa puhua “eksperimentaalista empirismistä”, kun aivan luontevasti voidaan käyttää ilmaisua “kokeellinen empirismi” (139). Saatesanoissa olisi kenties kuitenkin voitu todeta jotakin Deweyn tärkeimmistä termeistä ja perustella lyhyesti suomennosratkaisuja. Tarkasti etsimällä tekstistä saat- taan löytää epätarkkuuksia: esi-

merkiksi sivuilla 223 ja 247 Dewey ei puhu “transsendentaalisista arvoista” vaan “transsendenteista arvoista” (“transcendent values”).⁶ Deweyn omakin terminologia toki horjuu, mutta transsendentin (kokemuksen ylittävän) ja transsendentaalisen (kokemuksen mahdollisuuden välttämättömän ehdon) välillä tulee tehdä tarkka ero, mikäli lainkaan halutaan ymmärtää jälkikantilaista filosofiaa, johon pragmatismikin on luettava.⁷

Monissa suhteissa *Pyrkimys varmuuteen* on helpohkoa luettavaa, ei-filosofillekin avautuvaa. Dewey käyttää enimmäkseen tavanomaisia yleiskieltä ja välttää teknisiä muotoiluja. Toisaalta hänen kirjoitustyylinsä on melko raskas; akateemisesti asennoituvan lukijan silmissä sen raskautta ei vähennä, vaan pikemminkin lisää, hänen taipumuksensa olla viittaamatta muuhun filosofiseen kirjallisuuteen. Hänen teoksestaan on myös hieman vaikea löytää suoraviivaisesti etenevää “punaista lankaa”, sillä hän palaa samaan perusteeseinsä yhä uudestaan ja uudestaan. Miltei joka luvussa korostetaan, kuinka tärkeää on oppia nykyaikaisen kokeellisen tieteen tiedonhankintamenetelmistä, ettemme voi saavuttaa täydellistä varmuutta todellisuutta koskevista käsityksistämme ja että ajatus tiedosta ikuisten totuuksien katselemisena (“tarkastelijan tietoteoria” eli “spectator theory of knowledge”) on hylättävä. Tämän filosofian traditioon jo antiikista asti juurtuneen opin tilalle Dewey ehdottaa toiminnallista (pragmatistista, instrumentalistista, operationaalista) käsitystä tiedosta: tieto on toimintaa, ei muuttamattoman todellisuuden pas-

siivista tarkkailua, ja tämän toiminnallisuuden tunnustavia kokeellisia menetelmiä voidaan periaatteessa soveltaa luonnontieteen ohella kaikilla muillakin elämän aloilla. Tällainen tiedon ja toiminnan, teorian ja käytännön, erottamattoman yhteyden korostaminen voitaisiin kenties jopa nostaa alustavaksi pragmatismin määritelmäksi.⁸ Perinteisen filosofian suurin virhe on Deweyn mukaan tiedon ja toiminnan tai teorian ja käytännön irrottaminen toisistaan – tai pikemminkin kuvitelma siitä, että nämä voitaisiin irrottaa.

Dewey ei tieteellisen asenteen painottamisesta huolimatta ole skientisti tai ahdasmielinen positivist. Hänen sanojaan voisivat mietiskellä niin luonnontieteilijät kuin humanistitkin, erityisesti kaikki aikamme “kahden kulttuurin kuilusta” huolestuneet, kuilun molemmiin puolin (43): “Miksi tiedon lisääntyminen uhkasi sitä, mille annetaan arvoa, mitä ihailaan ja mikä hyväksytään? Miksei tieteen saavutuksia käytettäisi arvoarvostelmien parantamiseen ja toiminnan säätelymiseen siten, että arvot tulisivat turvatumiksi ja toteutuisivat laajemmin tässä maailmassa? [...] Jos ihmiset yhdistäisivät arvokäsityksensä käytännön toimintaan eivätkä tietoon valmiista olevaisesta, he eivät huolestuisi tieteen saavutuksista. He toivottaisivat ne tervetulleiksi.” “Kokeellinen menetelmä”, jota Dewey ehdottaa laajennettavaksi kaikkialle inhimilliseen elämään, myös moraalia ja yhteiskuntaa koskevaan “tutkimukseen”, merkitsee yksinkertaisesti ajattelun, myös arvoja koskevan ajattelun, arviointia sen tulosten nojalla – pragmatistisesti. Olenaisesti sa-

manlaista menetelmää voidaan Deweyn mielestä noudattaa niin fyysikaalisen luonnon pienimpien elementtien tutkimisessa kuin ihmiselämän eettisen ja sosiaalisen monimutkaisuuden ymmärtämisessäkin. Onhan ihminen (ja myös hänen tiedonhankintapyrkimyksensä) osa luontoa, osa sitä samaa maailmaa, jossa hänen on toimitava saadakseen tietoa, jonka varassa hän jälleen voi toimia ja hankkia lisää tietoa. Toiminnalliset tiedonhankintamenetelmämme ovat “osa luontoa ja osapuolena vuorovaikutuksissa, jotka kaikki tapahtuvat luonnossa” (212).

Deweyn naturalistista ja tiedemyönteistä ajattelutapaa ei missään tapauksessa pidä sekoittaa sellaisiin tieteisuskoiisiin kuvitelmiin, joissa otaksutaan tieteen (yleensä fyysikan) jonakin päivänä tavoitettavan “Kaiken Teorian”.⁹ Deweyn näkökulmasta tällaiset kuvitelmat syyllistyvät epätieteelliseen oletukseen tiedosta ei-toiminnallisena “katseluna” tai “tarkastelemisena” yhtä kohtalokkaalla tavalla kuin klassinen metafysiikka. Fysiikan kuvausta maailmasta ei tule ymmärtää “todellisuuden kuvaukseksi sellaisena kuin se sinänsä on”. Erityisesti ei ole syytä uskoa, että koska “objekteilla sellaisina kuin tiede ne esittää ei ole arvo-ominaisuuksia”, myöskään “*Todellisuu-della* ei ole sellaisia piirteitä” (123). Deweyn filosofia, kuten pragmatismi yleisemmin, on hyökkäys isolla alkukirjaimella kirjoitettua “Todellisuutta” vastaan. Deweyn mukaan on “naurettavaa” ja “ällistyttävää”, että ihmiset saattavat uskoa tieteellisen ajattelutavan paljastavan “asioiden sisäisen luonteen” (122). Pragmatistina Dewey on va-

kuuttunut siitä, että niin tiede kuin muutkin olevaisen ajattelun tavat ovat ihmisen tiettyjä tarkoituksia varten kehitämiä toimintatapoja. Ne ovat osa luontoa ja tarjoavat meille ymmärrystä luonnosta, mutta luontoa sellaisena kuin se on meistä täysin riippumatta ei mikään inhimillinen ajattelutapa voi paljastaa. Absoluuttisen riippumattoman luonnon käsitteelle ei voida antaa pragmaattista sisältöä.

Vaikka Dewey kannattaa (kokeellista) empirismää eli usko, että voimme saada tietoa vain tekemällä (ohjautusti, hallitusti) havaintoja ympärillämme olevasta maailmasta, hän on kaukana naiivista empirismistä tai positivismista, joka pitäisi aistihavaintoja välittömästi "annettuina". Itse asiassa Dewey ehdottaa, että sanojen "data" ja "annettu" sijasta pitäisi puhua "otetuista" kvaliteeteista: tutkimuksen lähtökohdaksi valitaan jokin data, aineisto, joka asettaa ongelman tiedonhankinnalle (158). Tutkimus on siten siirtymistä ohjatun toiminnan kautta tällaisesta ongelmallisesta tilanteesta sen ratkaisuun. Deweyn tieteenfilosofisia ajatuksia voitaisiin hyvin verrata tunnettuun teesiin havaintojen teoria- ja käsitteepitoisuudesta, joka analyttisessä tieteenfilosofiassa nousi toden teolla esiin vasta 1960-luvulla. Silloin tällöin Deweyn tieteeseen liittyvät huomiot toki vaikuttavat vanhentuneilta – hän esimerkiksi pitää elektronin olemassaoloa kiistanalaisena (168) – mutta pragmatistinen käsitys tieteellisen tiedonhankinnan toimintatasonnaisuudesta on edelleen kestävä. Huomattakoon lisäksi, ettei Dewey väheksy ei-tieteellisen, esimerkiksi esteettisen, kokemuksen arvoa. Esteettisessä kokemuksessa

"täydellisyyskvaliteetti on hallitseva"; tällainen kokemus "on lopullinen eikä pane etsimään jotakin muuta kokemusta" (205).¹⁰ Esteettisiä kokemuksia tavoitteleva taide on tieteen tavoin tärkeä todellisuuden hahmottamisen tapa.

On kuitenkin kysyttävä, ajautuuko Dewey ainakin joissakin varomattomasti muotoilluissa väitteissään antirealistiseen, idealistiseen tai konstruktivistiseen metafysiikkaan, jonka mukaan tieteellinen tiedonhankinta – tai yleisemmin inhimillinen toiminta – luo tai tuottaa kohteenaan olevan todellisuuden.¹¹ Joutuuko hän tyystin kieltämään realistien tuotteiksi riippumattoman ulkomaailman? Dewey nimittää fyysikaalisia objekteja "reflektiivisen tutkimuksen taidokkaiden menetelmien tuotteiksi" (172) ja hylkää käsityksen, jonka mukaan tiedon objekti olisi "ennalta olemassa ja riippumaton itse tiedostuksesta" (173). Hän näyttää selvästi torjuvan totuuden vastaavuus- eli korrespondensiteorian todetessaan, että "tiedon objektit ovat olemassa ohjattujen operaatioiden tuloksina, eivät siksi, että ajattelu tai havainto sopii yhteen jonkin ennalta annetun kanssa" (176). Kysymys Deweyn pragmatismiin (anti-)realistisuudesta on tässä jätettävä avoimeksi. Teemasta kiistellään jatkuvasti Dewey-tutkimuksessa, ja melko yleinen näkemys on, ettei Dewey edusta ainakaan vahvaa anti-realismia. Hänen pragmatisminsa saattaa olla hyvin sopusoinnussa mallittaisen tieteellisen realismin kanssa.¹²

Yksi tapa ratkaista realismin ja pragmatismien suhdetta koskeva ongelma olisi tehdä jyrkkä ero luonnollisten ("todellisten") objektien ja toi-

minnan kautta konstruoitujen tiedon objektien välillä: edelliset ovat tiedostamisesta riippumattomia mutta jälkimmäiset eivät. Jos Dewey sitoutuu tällaiseen erotteluun, kuten hän toisinaan näyttää tekevän (ks. esim. 184), hänen ei voida sanoa vievän pragmatismia aivan niin pitkälle kuin eräät muut (muiden muassa William James) ovat halunneet sen viedä. Johdonmukaisesti loppuun kehitellyn pragmatismien saattaa olla vaikea välttää johtopäätöstä, jonka mukaan objektien oleminen – ei ainoastaan niiden oleminen tiedostuksen kohteina, vaan niiden oleminen ylipäänsä, sillä objekteja on vain, mikäli subjekti ("me") niitä tiedostaa – on mahdollista vain suhteessa inhimillisiin käytäntöihin, toiminnallisissa kontekstissa. Eikö pragmatistin tulisi tarkoittaa olemassaololla vain jotakin käytäntöjemme sisäistä? Mutta voiko tällainen pragmatismi tarjota mitään uskotavaa teoriaa tietoa ja toiminnan suhteesta? Tuntuu järkevältä ajatella, että kaikki toimintamme on väistämättä toimintaa maailmassa, jossaakin, missä aina jo on jotakin. Teemme toimiessamme ontologisia sitoumuksia: mikä tahansa toiminta jo olettaa, että maailma on jonkinlainen.

Vaikkei Dewey luettaisiin antirealistina, realismin ongelma pysyy hänen tieteenfilosofiansa ytimessä. Hän tuntuu myös väittävän tieteellistä realismia vastaan, että arkikokemuksen oliot ovat jollakin tavalla ensisijaisesti olemassa verrattuna tieteellisiin, esimerkiksi fyysikaalisiin, objekteihin. Suorittaessaan arkikokemuksen olioille "tiettyjä operaatioita" fyysiikka tuottaa "ajattelun objekteja" (211).

Jää epäselväksi, joudutaanko tässä luopumaan tieteellisen realismin perustavasta intuitiosta, ajatuksesta, jonka mukaan tiede voi tarjota meille tietoa todellisuudesta. Ovatko "ajatellun objektit", esimerkiksi luonnontieteellisten teorioiden postuloimat ei-havaittavat teoreettiset oliot, missään mielessä "olemassa" Deweyn mukaan? Vai ovatko ne jonkinlaisia fiktioita? Deweyn ajattelua olisi myös kiinnostavaa vertailla nykyisessä tieteen sosiologiassa suosittuihin konstruktivistisiin virtauksiin.

Kaikkinen pulmineenkin – tai juuri niiden vuoksi – Deweyn pohdiskelut tiedon ja toiminnan suhteesta ovat tärkeää luettavaa kaikille tieteellisen maailmankuvan filosofisista perusteista kiinnostuneille. Tästä syystä kääntäjä ja kustantaja olisivat voineet nähdä hiukan enemmän vaihua: *Pyrkimys varmuuteen* olisi ansainnut tulla julkaisuksi kriittisenä, kommentoituna suomalaisena laitoksesta, jonka pohjalta olisi ollut helppo suuntautua muuhunkin pragmatistiseen kirjallisuuteen. Toisaalta on hyvä, ettei kirja akateemisen raskauden vuoksi karkota lukijoitaan. Dewey ei pitänyt akateemista ja populaaria filosofiaa selkeästi erillisinä. Hänen käsittelemänsä kysymykset eivät juuri koskaan ole puhtaan akateemisia, vaan (hänen 1946 julkaisemansa esseekokoelman *Problems of Men* otsikon mukaisesti) "ihmistien ongelmia". Ainakin pragmatistit voivat helposti myöntää, että Dewey on oikeassa – ja mitä johdonmukaisin pragmatisti – huomauttaessaan, ettei teorian ja käytännön välisen suhteen ongelma ole vain teoreettinen ongelma vaan "elä-

män käytännöllisin ongelma" (244).

Sami Pihlström

viitteet

1. Johtavista nykyfilosoifeista Deweyn merkitystä on korostanut erityisesti uuspragmatisti Richard Rorty. Ks. esim. hänen esseekokoelmaansa *Objectivity, Relativism, and Truth* (Cambridge University Press, Cambridge, 1991). Rortyn Dewey-tulkintoja on paljon arveltu, mutta Rorty on (nähdäkseen) hieman arveluttavalla tavalla vastannut kritiikkiin toteamalla haluavansa konstruoida eräänlaisen "hypoteettisen Deweyn" – siis Deweyn sellaisena kuin hänen olisi pitänyt olla edustaakseen rortylaista pragmatismia!
2. Tarkastelen Salomaan ja Ketosen Dewey-tulkintoja sekä suomalaista pragmatismireseptiä laajemmin vielä julkaisemattomassa tutkimuksessani *Filosofin käytännöt: Pragmatismien perinteen vaikutus suomalaisessa filosofiassa 1900-luvulla*.
3. Markus Lammenranta, *Tietoteoria* (Gaudeamus, Helsinki, 1993).
4. Suomalaisesta laitoksesta ei myöskään käy ilmi, että *Pyrkimys varmuuteen* perustuu Deweyn vuoden 1929 Gifford-luentoisiin.
5. En voi tässä ryhtyä vertailemaan Deweya muihin pragmatisteihin. Ks. kuitenkin esim. teostani *Pragmatism and Philosophical Anthropology: Understanding Our Human Life in a Human World* (Peter Lang, New York, 1998), joka sisältää sekä Deweya että Jamesia käsitteleviä lukuja. Deweyn tietoteoreettisesta naturalismista ja sen suhteesta nykyisiin suosittuihin naturalismin muotoihin ks. myös artikkeliani "Tieto ja toiminta" (*Ajatus* 53, Suomen Filosofinen Yhdistys, Helsinki, 1997).
6. Olen käyttänyt *The Quest for Certainty*-kirjasta G.P. Putnam's

Sons-kustantamon (New York) 1960 julkaisemaa painosta (tässä ks. 257, 285).

7. Itse asiassa olen taipuvainen ajattelemaan, että Deweyn naturalistinen ja pragmatistinen tietoteoria perustuu eräänlaiseen kantilaistyyppiseen transsendentaaliargumenttiin – huolimatta siitä, että Dewey suhtautuu hyvin kriittisesti Kantin filosofiaan (vrt. esim. luvun 11, "Kopernikaaninen kumous", alku). Dewey itsekin tarkastelee tiettyjen asioiden, etenkin empiirisen tiedon, mahdollisuuden ehtoja, ja löytää ne luonnollisesta inhimillisestä toiminnasta. Juuri maailman ja toiminnan ulkopuolelle kurotuttuvan "tarkastelijan tietoteorian" hylkääminen on koko pragmatismien perinnettä keskeisesti luonnehtiva kantilainen piirre. Ks. tarkemmin esim. artikkeliani "Onko transsendentaalifilosofia naturalisoitavissa?" (*Ajatus* 52, Suomen Filosofinen Yhdistys, Helsinki, 1996). Deweyn väite, jonka mukaan kantilaiset havainnon muodot ja kategoriat ovat "yhtä lailla havaintokyvyn tavoittamattomissa kuin okkultiset muodot ja olemukset, joiden hylkääminen oli ennakkoehto modernin tieteen kehitykselle" (251), tuskin tekee oikeutta Kantille.
8. Olen aiemmin koettanut luonnehtia pragmatismia juuri teorian ja käytännön yhteenkietoutumisen näkökulmasta. Ks. Sami Pihlström, *Structuring the World: The Issue of Realism and the Nature of Ontological Problems in Classical and Contemporary Pragmatism* (Acta Philosophica Fennica 59, The Philosophical Society of Finland, Helsinki, 1996).
9. Dewey tuskin sympatisoisii esimerkiksi fyysikko Kari Enqvistin teoksessaan *Olemisen porteilla* (WSOY, Porvoo, 1998) edustamaa fysikalismia – eikä myöskään monien suomalaisien tieteenfilosofien kannattamaa vahvaa tieteellistä realismia (ks. esim. Raimo Tuomela, *Tiede, toiminta ja todellisuus*, Gaudeamus, Helsinki, 1983; Ilkka Niiniluoto,

Maaailma, minä ja kulttuuri,
Otava, Helsinki, 1990).

10. Suomessakin tunnettu esteetikko Richard Shusterman on yksi niistä nykyfilosoifeista, jotka ovat ottaneet Deweyn taideajattelunsa lähtökohdaksi. Ks. hänen teostaan *Taide, elämä ja estetiikka: Pragmatistisen filosofian näkökulma estetiikkaan* (suom. Vesa Mujunen, Gaudeamus, Helsinki, 1997).
11. Vrt. keskustelua pragmatismista ja ontologisesta konstruktivismista teoksissani *Structuring the World* ja *Pragmatism and Philosophical Anthropology*.
12. Vrt. esim. J.E. Tiles, *Dewey* (Routledge, London & New York, 1990).